

Mikä on sanomalehti?

Sanomalehti on julkaisu, joka

■ on kaikkien saatavissa

■ sisältää uutisia sekä selostavia ja kommentoivia kirjoituksia yhteiskunnan eri aloilta

■ on maksullinen eli ostettava tai tilattava

■ on paperille painettu tai nykyään myös sähköinen

■ ilmestyy säännöllisesti 1–7 kertaa viikossa

■ julkaisee maksua vastaan ilmoituksia.

■ sanomalehti joko tilataan kotiin tai ostetaan irtonumerona

■ iltapäivälehdet ostetaan Suomessa yksinomaan irtonumeroina ja siksi niistä käytetään myös nimitystä irtonumerosanomalehti.



Monenlaisia sanomalehtiä

Sanomalehtiä on monenlaisia ja niistä käytetään erilaisia nimityksiä. Puhutaan päivälehdistä, maakuntalehdistä, paikallislehdistä, kakkoslehdistä jne.

Sanomalehtiä voidaan luokitella mm. ilmestymistiheyden, alueellisen luonteen tai sisällön sekä kilpailuaseman perusteella.

Ilmestymistiheyden perusteella jaotellaessa puhutaan

1. päivälehdistä, joihin kuuluvat 4–7 kertaa viikossa ilmestyvät lehdet,
2. harvemmin ilmestyvät sanomalehdet, joihin kuuluvat 1–3 kertaa viikossa ilmestyvät lehdet.

Alueellisen luonteen tai sisällön mukaan jaotellaessa voidaan erottaa

1. pääkaupungin sanomalehdet (valtakunnalliset lehdet). Iltapäivälehdet kuuluvat myös tähän ryhmään, samoin ns. erikoissanomalehdet.
2. maakuntalehdet eli maakuntakeskuksissa ilmestyvät suurimmat sanomalehdet.
3. aluelehdet, jotka ilmestyvät maakuntia pienemmillä talousalueilla ja maakuntakeskuksia pienemmissä kaupungeissa.
4. paikallislehdet, jotka käsittelevät vain yhden tai muutaman kunnan asioita ja ilmestyvät tavallisesti muutaman kerran viikossa.
5. poliittiset sanomalehdet, jotka ovat jonkun puolueen äänenkannattajia.

Lisäksi Suomessa ilmestyy erilaisia tiedotuslehtiä sekä ilmaislehtiä, jotka eivät ole sanomalehtiä.

Sanomalehtiä lukee yli 80 % Suomen väestöstä. Sanomalehtien käytössä Suomi on maailman tilastojen kärkimaita, vuonna 2003 Suomi oli kolmas Norjan ja Japanin jälkeen.

■ Suomen ensimmäinen sanomalehti "Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo" alkoi ilmestyä 1771 Turussa.

■ Ensimmäinen suomenkielinen sanomalehti "Suomenkieliset Tietosanommat" alkoi ilmestyä 1775.

■ Vuonna 2005 Suomessa ilmestyy 200 sanomalehteä.

Sanomalehtien historiaa

Sanomalehdistöllä on ollut Suomessa vaikuttava valistajan ja opettajan rooli. Suomen ensimmäinen sanomalehti oli "Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo", joka alkoi ilmestyä 15. tammikuuta 1771 Turussa. Se julkaistiin sähköisenä versiona ja nykysuomelle käännettynä vuonna 1996:

www.sanomalehdet.fi/ensimmainen.

Ensimmäinen suomenkielinen sanomalehti oli "Suomenkieliset Tietosanommat" vuodelta 1775. Kumpikaan lehti ei elänyt pitkään, koska lehdillä ei riittänyt tilaajia.

Vuosisadan vaihteessa suurin sanomalehti oli Hufvudstadsbladet. Tänäään suurin on Helsingin Sanomat. Vuonna 2005 Suomessa ilmestyy yhteensä 200 valtakunnallista, maakunnallista, alueellista ja paikallista sanomalehteä. Näistä seitsemän kertaa viikossa ilmestyviä on 30. Pieniä paikallislehtiä eli 1–3 kertaa viikossa ilmestyviä sanomalehtiä on 146.

Uusien sanomalehtien syntyminen on nykyään harvinaista. Suomen nuorin päivälehti on Taloussanommat, joka alkoi ilmestyä vuonna 1997. Sitä edellinen uusi julkaisu oli kolmesti viikossa ilmestyvä Pietarsaaren Sanomat, joka perustettiin vuonna 1984. Kuusipäiväinen Iltalehti aloitti toimintansa 1980.

Lehden sisältö

Sanomalehdessä julkaistaan lehden itsensä määrittelemän linjan mukaista toimituksellista aineistoa ja ilmoituksia. Tärkeä periaate on, että lukija erottaa helposti, mikä on maksettua ilmoitus- ja mainostilaa ja mikä taas toimituksen journalistista tuotetta.

Pääuutissivu on yleensä lehden ensimmäinen tai kolmas sivu, josta lukija saa nopeasti yleiskuvan tärkeimmistä uutisista sekä vinkkejä sisäsivuilla kerrotuista asioista.

Pääkirjoitussivu on yleensä lehden kakkossivu. Pääkirjoitus on lehden kanta ajankohtaiseen asiaan. Samalla sivulla voi olla pääkirjoituksen lisäksi ulkopuolisten asiantuntijoiden tai lehden omien toimittajien kirjoittamia artikkeleita, ns. yliöitä tai alioita. Usein myös poliittiset tai muut ajankohtaispiirroukset julkaistaan pääkirjoitussivulla.

Lukijalle on tärkeää, että hän löytää lehdestä helposti haluamansa asiat. Siitä syystä lehden sisältö on useimmiten jaettu osastoihin. Näitä ovat mm. kotimaa, ulkomaat, mielipidesivu eli yleisön osasto, kulttuuri, talous, lifestyle, radio- ja TV-sivut. Myös ilmoitukset voidaan jakaa eri osastoihin, jolloin puhutaan luokitelluista ilmoituksista. Lehdessä on oma paikkansa esimerkiksi asuntoilmoituksille, työpaikkailmoituksille ja henkilökohtaista -ilmoituksille.

Sanomalehdissä julkaistavat sarjakuvat ovat erittäin suosittuja ja pidettyjä. Ensimmäiset sarjakuvat ilmestyivät suomalaisiin sanomalehtiin 1920-luvun lopulla, kun Uudessa Suomessa alkoi ilmestyä Bonzo ja Helsingin Sanomissa Felix-kissa.

Jutut

Juttuja ovat kaikki toimituksen kautta lehteen tulevat tekstit olivatpa ne uutisia tai mielipiteitä. Hyvä juttu on helppolukuinen. Sen osat ovat otsikko, ingressi, teksti eli jutturunko ja kuvat. Nykyisin käytetään myös paljon asiaa selventäviä graafeja ja faktalaatikoita.

Juttuja voidaan ryhmitellä:

Artikkeli on pohtiva, kantaa ottava juttu. Nykyään lehdet julkaisevat entistä enemmän tausta-artikkeleita. Niiden tarkoitus on johdattaa lukija uutista syvemmälle käsiteltävään asiaan.

Kolumni on toimittajan tai toimituksen ulkopuolisen henkilön kirjoittama, nimellä varustettu, persoonallinen kannanotto.

Arvostelu on oma juttutyypinsä. Arvostelut löytyvät useimmiten kulttuuri- tai radio- ja TV-sivuilta. Niissä esitellään vaikkapa kirja tai konserttiesitys ja lisäksi toimittajan kannanotto, analyysi ja perustelut.

Pääkirjoitus on lehden kannanotto, joka usein on päätoimittajan tai pääkirjoitustoimittajan kirjoittama.

Kommentti on toimittajan omalla nimellä julkaistu näkökulma johonkin asiaan. Uutisessa ei ole suotavaa ilmaista mielipidettä, mutta kommentti antaa toimittajalle tähän mahdollisuuden.

Pakina on lyhytmuotoinen, leikkisä, ajankohtainen kirjoitus.

Reportaasi on monia lähteitä käyttävä laaja selostus, joka usein perustuu toimittajan omiin kokemuksiin ja haastatteluihin.

Mielipidekirjoituksia ovat kaikki ne jutut, joissa kirjoittaja ottaa kantaa johonkin asiaan. Lukijoiden mielipidekirjoituksia julkaistaan usein ns. yleisönosastossa.

Puffi on tekstimuotoon verhoiltu mainos eli juttu, jonka tarkoitus on tekstimainonnallinen. Perinteisesti tätä on pidetty hyvän journalistisen tavan vastaisena.

Uutinen on juttutyypeistä vanhin ja yleisin. Se tarkoittaa ennen julkaisemattoman tiedon kertomista ajankohtaisesta, yleisesti kiinnostavasta asiasta. Länsimaisen uutisjournalismin mukaan uutisen pitää olla mahdollisimman

■ Vuoden 2002 toimitustilaston mukaan suomalaisten 4–7 kertaa viikossa ilmestyvien sanomalehtien tekstiaineistosta noin 41 prosenttia oli toimituksen itse tuottamaa. Avustajilta oli saatu noin 10 prosenttia ja tietotoimistoilta ostettuja oli noin 32 prosenttia.

■ Maailmassa on lähes 200 uutistoimistoa.

puolueeton ja kantaottamaton ja sille on tärkeää luotettavuus ja todenmukaisuus. Kirjoittaja on kuitenkin aina ihminen, joten kriittinen lukutaito on tärkeä.

Kaikki asiat eivät pääse lehtiin, vaan niiden tulee ylittää ns. uutiskynnys. Se on erilainen eri lehdillä ja siihen vaikuttaa myös se, millaisia uutistapahtumia on tarjolla. Uutisarvoa voidaan mitata monella tavoin. Mittareita ovat mm. tapahtuman tai asian tuoreus, paikallisuus, harvinaisuus, laajuus ja voimakkuus.

Uutinen vastaa kysymyksiin: mitä, missä, milloin, miksi, miten, mitä seuraa ja kuka/ketkä? Hyvä uutinen on lyhyt. Sen teksti on tiivis ja havainnollinen. Siinä asiat kerrotaan tärkeysjärjestyksessä. Otsikko on tärkeä. Usein sen perusteella juttu luetaan tai jätetään lukematta. Myös hyvät väliotsikot houkuttelevat lukijaa jatkamaan. Otsikon lisäksi uutiskärki tai ingressi on tärkeä. Siihen sisällytetään jutun kannalta tärkein asia. Vaikka uutiskärjen painaminen lihavoidulla tekstillä onkin lopetettu useimmissa lehdissä, on se uutisessa yleensä mukana ensimmäisenä kappaleena.

Mistä jutut tulevat sanomalehteen

Sanomalehti saa aineistonsa monesta lähteestä. Vuoden 2002 toimitustilaston mukaan suomalaisten 4–7 kertaa viikossa ilmestyvien sanomalehtien tekstiaineistosta noin 41 prosenttia oli toimituksen itse tuottamaa. Avustajilta oli saatu noin 10 prosenttia ja tietotoimistoilta ostettuja oli noin 32 prosenttia.

Sanomalehtien toimittajilla on oltava hyvä uutisvainu ja taito löytää uutisaiheita. Toimittajat ovat myös säännöllisesti yhteydessä mm. poliisiin, palolaitoksiin ja eri viranomaisiin. He lukevat pöytäkirjoja ja seuraavat tapahtumalistoja. Tietoa saadaan myös erilaisista tiedotustilaisuuksista, toimitukseen lähetetyistä tiedotteista ja juttuvinkeistä.

Monella lehdellä on myös säännöllisiä avustajia.

Erittäin tärkeitä uutislähteitä ovat uutistoimistot. Niitä on maailmassa lähes 200. Lehdet ja muut tiedotusvälineet maksavat uutistoimistoille niiden tuottamista jutuista. Suurimpia uutistoimistoja ovat AFP (Pariisi), AP (New York), DPA (Hampuri), Itar-Tass (Moskova), Kyodo (Tokio), Reuters (Lontoo) ja UPI (New York). Suomessa toimii STT (Suomen Tietotoimisto).

Kuva sanomalehdessä

Ensimmäiset sanomalehdissä käytetyt kuvat olivat kaiverrettuja piirroksia. Vaikka valokuva keksittiin jo 1800-luvun puolivälissä, kesti vuosisadan loppuun asti ennen kuin niitä osattiin painaa sanomalehtiin. Ratkaisuna oli rasterointi, jossa kuvan tummuusvaihtelut esitetään eri kokoisilla pisteillä. Suomessa ensimmäinen rasteroitu kuva julkaistiin vuonna 1904.

■ Ensin julkaistiin maisemia ja muotokuvia. Ensimmäinen maailmansota muutti tilanteen ja tapahtumista kertovat kuvat alkoivat kiinnostaa lukijoita.

■ Kuvajournalismi pyrkii siihen, että kuvat eivät vain kuvita tekstiä vaan kuvat ja teksti toimivat yhteistyössä keskenään.

Aluksi valokuvat olivat enimmäkseen maisemia ja muotokuvia. Ensimmäinen maailmansota muutti tilanteen. Kuvat todellisista tapahtumista alkoivat kiinnostaa lukijoita. Kuvalle alettiin antaa yhä enemmän arvoa ja ymmärrettiin, että kuva on tekijänsä tulkintana aiheesta.

Kuvajournalismi pyrkii siihen, että kuvat eivät vain kuvita tekstiä vaan kuvat ja teksti toimivat yhteistyössä keskenään.

Myös kuvien valinnalla, kuvien rajaamisella, kuvien sijoittamisella taittoon voidaan vaikuttaa siihen, mitä kuva viestii katsojalle ja lukijalle. Sama kuva eri yhteydessä tai erilaisella kuvatekillä voi antaa monta erilaista miellelyhtymää.

Nykyaikainen digitaalitekniikka antaa mahdollisuudet myös käsitellä kuvaa lähes miten vain. Eri kuvia voidaan myös yhdistellä siten, että katsoja ei voi sitä huomata. Jos kuvaa on käsitelty eli manipuloitu, tulisi siitä aina mainita tekstissä tai muuten varmistaa, että lukija ymmärtää asian.

Piirroksuvitusta tarvitaan yhä. Piirroksia käytetään myös vinjetteinä, erityisosaston alkukoristeina. Monissa lehdissä käytetään havainnollistavaa grafiikkaa.

Sananvapaus

Sanomalehdillä on edelleen vankka "neljännen valtiomahdin" asema. Tämä pohjautuu perustuslailla taattuun sananvapauteen. Sensuuri on Suomessa kielletty. Sanomalehdet toimivat tietolähteenä ja valvovat vallankäyttöä. Jotta tämä onnistuu, tarvitaan erilaisia lehtiä.

Lukuunottamatta muutamien hyvin vakavien rikosten selvittämistä journalistilla on oikeus olla paljastamatta tietolähdettään, mutta kirjoittaja on vastuussa työstään. Lainvastaisesta kirjoituksesta, esimerkiksi kunnianloukkauksesta tai yksityiselämän loukkaamisesta, saa rangaistuksen. Tuomio lainvastaisesta kirjoituksesta on sakkoa tai vankeutta ja vahingonkorvauksia.

Suomen lainsäädäntö edellyttää, että jokaisella lehdellä on vastaava toimittaja eli päätoimittaja. Vastaavan toimittajan tehtävä on johtaa ja valvoa toimitustyötä. Lehden linjan määrittelee ja vahvistaa lehden julkaisija, mutta päätoimittaja päättää lehden sisällöstä ja ilmoituksista.

Jos yksityisellä henkilöllä on perusteltu syy kokea tulleen julkaistua sanassa loukatuksi, on hänellä oikeus saada julkaistuksi vastine. Hänellä on myös oikaisuoikeus siinä tapauksessa, että julkaisussa on esitetty virheellinen tieto.

■ **Julkisen Sanan Neuvosto (JSN) on alan sisäinen itsesääntelyelin, joka valvoo hyvän journalistisen tavan toteutumista. Kuka tahansa voi tehdä kantelun JSN:lle.**

■ **Suomalaisen sanomalehdistön painopaperiin käytetään alle 1,5 % vuotuisesta teollisesta hakkuusta.**

■ **Suomessa valmistettavassa uusiopaperissa on vanhoista sanoma- ja aikakauslehdistä valmistettua uusiomassaa yli puolet.**

Hyvä journalistinen tapa

Hyvää journalistista tapaa arvioimaan on perustettu Julkisen Sanan Neuvosto (JSN). Se on alan sisäinen itsesääntelyelin, joka valvoo hyvän journalistisen tavan toteutumista. Kuka tahansa voi tehdä kantelun JSN:lle. Jos lehden todetaan menetelleen hyvän journalistisen tavan vastaisesti, on lehden julkaistava JSN:n langettava päätös.

Journalistin ohjeiden mukaan olennainen virhe on viipymättä korjattava. Tavoitteena on, että jos aioitaan kirjoittaa jostakin henkilöstä tai tahosta kielteisellä tavalla, tulisi samaan yhteyteen varata kritiikin kohteelle tilaisuus esittää oma näkemyksensä. Ellei se onnistu, on erittäin kielteisen julkisuuden kohteeksi joutuneella henkilöllä tai yhteisöllä oikeus vaatia lehteä julkaisemaan asiaa koskeva asianosaisen oma kannanotto.

Ilmoitukset ja mainokset

Sanomalehden ilmoitukset voidaan karkeasti jakaa kolmeen ryhmään:

- 1) Luokitellut ilmoitukset. Niihin kuuluvat mm. työpaikat, myydään/ostetaan - osastot, kokoukset ja huvi-ilmoitukset .
- 2) Merkkitavarailmoittelu, joilla erilaisten tuotteiden maahantuoja ja valmistajat tekevät tuotetta tunnetuksi.
- 3) Kaupan ilmoitukset, joiden tehtävänä on saada ostaja liikkeelle omaan liikkeeseen tai kaupparyhmään. Tarjousmainonta on osa kaupan ilmoittelua.

Tilauhinnoilla sanomalehti pystyy kustantamaan vain paperin ja lehden kotiinkannon. Ilmoitustuotot ovat yli puolet sanomalehtien tuotoista. Lehtimyynnin osuudella katetaan toinen puoli. Sanomalehdistön osuus Suomen mediamainontaan käytetyistä euroista on noin puolet.

Ympäristö on tärkeä

Sanomalehtien pääraaka-aine, paperi, tehdään puusta, joka on uusiutuva luonnonvara. Suomalaisen sanomalehdistön painopaperiin käytetään alle 1,5 % vuotuisesta teollisesta hakkuusta.

Sanomalehtipaperia kierrätetään. Suomessa valmistettavassa uusiopaperissa on vanhoista sanoma- ja aikakauslehdistä valmistettua uusiomassaa yli puolet. Vaikka Suomessa kerätään ennätysmäärä lehtiä kierrätykseen, se riittää vain pieneen osaan paperituotantoa. Ulkomailta keräyspaperia ei kannata tuoda, koska sen kuljettaminen on kallista ja ympäristöä rasittavaa.

Sanomalehden valmistuksessa ovat ympäristön kannalta ongelmallisia painovärit, valoherkät kemikaalit ja liimat. Kaikista niistä löytyy nykyään entistä

■ **Painokoneet pyörittävät 15 000 – 75 000 lehteä tunnissa.**

■ **Suomessa jaetaan varhaisjakeluna päivittäin noin 1,6 miljoonaa sanomalehteä.**

■ **Yli 130 suomalaista sanomalehteä julkaisee verkkolehteä. Osa niistä on kaikille avoimia ja maksuttomia, osa puolestaan maksullisia.**

ympäristöystävällisempiä vaihtoehtoja. Kemikaaleja käytetään harkiten ja energian kulutusta pyritään jatkuvasti vähentämään.

Sanomalehden tekninen valmistus

Painatus tapahtuu kirjapainossa ja aamulla ilmestyvät lehdet painetaan illan ja yön aikana. Painokoneet pyörittävät 15 000 – 75 000 lehteä tunnissa.

Tekniikka on mullistanut lehdenteon. Toimituksellinen aineisto ja ilmoitukset syntyvät tietokoneella: teksti, kuvat, taitto. Kuvat ovat jo lähes kaikki digitaalisia. Toimittajat voivat myös lähettää valmiita juttujaan suoraan tapahtumapaikoilta käyttäen hyväkseen esimerkiksi matkapuhelinverkkoja ja kannettavia tietokoneita. Kokonaiset lehden sivut siirtyvät tietoverkkoja pitkin paikasta toiseen, jolloin toimitus ja sanomalehden paino voivat sijaita kaukanakin toisistaan.

Lehden jakelu

Suomessa jaetaan varhaisjakeluna päivittäin noin 1,6 miljoonaa sanomalehteä. Harvaan asutuilla seuduille lehti tulee usein päiväpostin mukana.

Sanomalehdet haetaan painosta siten, että kauimmaksi menevät autot lähtevät ensin. Lehtiautot tuovat lehdet jättöpaikoille, joista jakajat hakevat omat lehtikimpunsa. Jakajat tulevat töihin aamuyöllä ja kukin heistä jakaa jakelupiirinsä asutustiheydestä riippuen 50 – 400 lehteä.

Sanomalehti Internetissä

Sanomalehden sisältö on nykyisin täysin sähköisessä muodossa ja sitä voidaan siis myös jakaa tietoverkoissa. Internet tarjoaa uuden toimintaympäristön myös sanomalehdille. Yli 130 suomalaista sanomalehteä julkaisee verkkolehteä. Osa niistä on kaikille avoimia ja maksuttomia, osa puolestaan maksullisia.

Uusi digitaalinen tuote on näköislehti, jossa sanomalehti ilmestyy verkossa aivan saman näköisenä kuin paperilehtikin. Näköislehti on jo yli kymmenellä sanomalehdellä. Näköislehden tilaaminen on maksullista.

Yhä useammilla sanomalehdillä on myös sähköinen arkisto, jonka käyttö useimmiten on maksullista.

Nopeasti kehittyvä verkkomedia tarjoaa tulevaisuudessa uusia näköaloja kaikille siellä toimiville. Tietoverkot täydentävät uutistarjontaa, mutta tutkimukset eivät viittaa siihen, että perinteinen sanomalehti menettäisi merkitystään.

Pirjo-Riitta Puro

Sanomalehti opetuksessa -yhteyspäällikkö